

СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ ШЛЯХОМ ОСОБИСТІСНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

Сучасне життя проходить в умовах глобальних змін у суспільстві, суспільній свідомості й становлення цінностей в юнацькому віці сьогодні визначає образ недалекого майбутнього. Без сумніву, що вибір сучасних випускників шкіл закладає основи їх майбутнього становища, а цей вибір – їх цінності в процесі особистісного самовизначення.

Розуміння проблеми становлення цінностей у процесі особистісного самовизначення потребує надзвичайно істотного положення: рівень особистості – це рівень ціннісно-сміслової детермінації, рівень існування у світі сенсів і цінностей. Як стверджують Б.В.Зейгарнік і Б.С.Братусь, для особистості “основна площина руху – морально-ціннісна [8: 122]. Підкреслимо ще кілька положень авторів [4], близьких до розуміння проблеми становлення цінностей М.Р.Гінзбургом, які дозволяють краще зрозуміти його підхід до самовизначення. По-перше, існування у світі сенсів – це існування на власне особистісному рівні (на це вказував ще Л.С.Виготський); сфера сенсів і цінностей є та царина, в якій і відбувається взаємодія особистості й суспільства; цінності й сенси є, власне кажучи, мова цієї взаємодії. По-друге – провідна роль цінностей для формування особистості: сповідання цінностей закріплює єдність і самототожність особистості, надовго визначаючи собою головні характеристики особистості, її стрижень, її мораль, її моральність [4: 39]. Цінність знаходиться особистістю, оскільки “... іншого способу спілкуватися із цінністю, крім її цілісно-особистісного переживання, не існує” [8: 16]. Таким чином, знаходження цінності є знаходження особистістю самої себе. По-третє – виділені Б.В. Зейгарнік і Б.С. Братусем функції смислових утворень: створення еталону, образу майбутнього й оцінка діяльності з її моральної, смислової сторони.

У результаті знаходження цінностей фіксується істотне, найважливіше для людини у формі її ціннісних орієнтацій. Ціннісні орієнтації – це елементи структури особистості, які характеризують смисловий бік її спрямованості. Вони – стійкі, інваріантні утворення (“одиниці”) моральної свідомості – основні її ідеї, поняття, “ціннісні блоки”, смислові компоненти світогляду, що виражають суть моральності людини, а виходить, і загальні культурно-історичні умови й перспективи. Зміст їх мінливий й динамічний [13: 39]. Система ціннісних орієнтацій виступає “згорнутою” програмою життєдіяльності й служить підставою для реалізації певної моделі особистості. Сферою, де соціальне переходить в особистісне і особистісне стає соціальним, де відбувається обмін індивідуальними ціннісно-світоглядними відмінностями є спілкування.

Мета цього дослідження – визначення провідних показників становлення цінностей у процесі особистісного самовизначення в ранній юності, а також встановлення емпіричних і теоретичних закономірностей цього процесу.

Цінність являє собою один з основних механізмів взаємодії особистості й суспільства, особистості й культури. Це положення є центральним для гуманістично-аксіологічного підходу до культури, де культура розуміється як світ втілених цінностей; “сфера застосування поняття цінності – людський світ культури й соціальної дійсності” [15: 37]. Цінності – це узагальнені уявлення людей про цілі й норми своєї поведінки, що втілюють історичний досвід і концентровано виражають зміст культури епохи, певного суспільства в цілому, усього людства. Це існуючі у свідомості кожної людини орієнтації, з якими індивіди й соціальні групи співвідносять свої дії. У межах цього підходу, як ми вважаємо, адекватно вирішується питання про співвідношення цінностей і цілей: “Цінність у першу чергу є тим, що дає ідеальні (тобто реально ще не здійснені) цілі, силу впливу на спосіб і характер людської діяльності, спонукальну силу” [8: 35]. Таким чином, цінності, ціннісна свідомість лежить в основі цілепокладання. “... цільова детермінація людської діяльності – це ціннісна детермінація. Цілі можуть впливати на людську діяльність не реально-каузально, а як ідеальні цінності, реалізацію яких людина вважає своєю насущною потребою або обов’язком” [5: 35].

У цьому зв’язку П.Герстманн указує на принципове розходження в природі елементів уявлення людини про своє майбутнє, з якого витікає й розходження в їхній функції. Він розрізняє в складі життєвого плану два типи цілей: кінцеві (ідеальні) і допоміжні (реальні, конкретні). Кінцеві цілі являють собою ідеали, що розуміються як цінності; ці цілі стабільні. Реальні ж цілі характеризуються конкретністю й досяжністю, вони можуть змінюватися залежно від успіхів або невдач (Gerstmann P. за М.Р.Гінзбургом [7: 24]). Таким чином, Герстманн прямо вказує на зв’язок життєвого плану з цінностями.

Як ми бачимо, уявлення про власне майбутнє пов’язане з цінностями. Цінності за своєю природою є соціально-історичними утвореннями, засобом залучення індивіда до роду (родових людських здібностей). Вони допомагають перебороти завершеність (тимчасовість) людського існування. Цінності, будучи тісно пов’язаними з уявленнями про сенс життя [17], є одночасно і підставою розвитку особистості, і його результатом.

Отже, ми відзначили, що самовизначення пов’язане з цінностями, з потребою формування смислової системи, у якій центральне місце займає проблема сенсу життя, з орієнтацією на майбутнє. Тепер ми можемо сформулювати ці зв’язки більш конкретно. Визначення людиною свого місця в суспільстві є визначення себе як особистості (самовизначення, зайняття активної позиції) щодо соціокультурних цінностей, і тим самим – визначення сенсу свого існування. Визначення себе як особистості – особистісне самовизначення – має ціннісно-сміслову природу. Цінності ж задають орієнтацію на майбутнє. Таке розуміння особистісного самовизначення узгоджується із пропозиціями М.М.Шибасєєво розумінням “самовизначення особистості в культурі”. Так, М.М. Шибасєєва відзначає “...важливість процесу самовизначення особистості в культурі з метою виділення й обґрунтування для себе ціннісно-сміслових підстав власної життєвої концепції, а також вибору способів і форм її реалізації” [16: 93].

Уявлення про ціннісно-сміслову природу особистісного самовизначення є тією основою, з позиції якої М.Р.Гінзбург підходить до вирішення цієї проблеми у віковому аспекті.

Як видно з праць Л.С.Виготського, Д.Б. Ельконіна, Л.І.Божович, Д.І.Фельдштейна, прагнення зайняти нову соціальну позицію характерне для всіх міжвікових переходів і являє собою, власне, один з механізмів цих переходів. Специфіку варто шукати не в самому прагненні до знаходження місця в суспільстві (соціальної позиції), а в якісних особливостях цієї системи відносин, що складається в даному віці між дитиною й суспільством. Специфіка ця, крім усього іншого, полягає також і в тому, що, як справедливо відзначав ще П.П.Блонський, з кожним наступним віковим етапом розширюється коло спілкування дитини; це означає, що розширюється адресат цього спілкування, представленість у цьому спілкуванні суспільства як цілого. Крім того, змінюються також його зміст і засоби. У ранньому юнацькому віці таким адресатом стає суспільство в цілому; юнак виходить на спілкування з суспільством (ширше – з світом людської культури) прямо.

Так, у працях Д.І.Фельдштейна [12: 82] показано, що підлітковий вік є сензитивним для формування мотивації суспільно корисної діяльності, тобто діяльності, спрямованої на користь усього суспільства. “Вузловим рубежем” у соціальному розвитку особистості є зайняття підлітком позиції “Я і суспільство”. Змістовно це означає, що на цьому рівні підлітком вирішується проблема взаємин між ним і суспільством, визначення себе в суспільстві й через суспільство. А це, як ми показали, можливо тільки в сфері цінностей і сенсів. Таким чином, на цьому рівні завдання вирішується як завдання особистісного самовизначення.

Сам факт узагальненого характеру юнацьких устремлень, їхній зв’язок з долями суспільства й людства в цілому відзначалися дослідниками неодноразово. Зацікавленість глобальними проблемами сенсу життя взагалі й власного існування зокрема – зацікавленість “останніми питаннями” (Ф.М.Достоевський) є істотною характеристикою самовизначення, що формується. Крім того, що ці проблеми хвилюють юнаків і дівчат, вони ще широко ними обговорюються – з однолітками й тими дорослими, котрих вони вважають такими, що заслуговують на довіру. Наявність інтересу до сенсу життя і його активне обговорення, на думку М.Р. Гінзбурга, свідчить про активний процес самовизначення; їхня відсутність – про його перекинування [7].

У пошуках сенсу свого існування, у найбільш загальній формі проявляється ціннісно-сміслову природу особистісного самовизначення. Потреба в сенсі життя характеризує дорослі форми поведінки й тому не може бути поза увагою, коли ми маємо справу із процесом дорослішання особистості, становленням людського “Я”. Віктор Франкл розглядає прагнення до пошуку й реалізації людиною сенсу свого життя як уроджену мотиваційну тенденцію, що властива всім людям і виступає основним двигуном поведінки й розвитку дорослої людини [17]. Потреба в сенсі життя, вважає К.Обуховський, утворює той “вузол”, що дозволяє людині, по-перше, інтегрувати численні вимоги, що йдуть із різних сфер її життєдіяльності, будуючи життя не як послідовність розрізнених випадків, а як цілісний процес, що має цілі й наступність, і, по-друге, допомагає людині інтегрувати всі її здібності, максимально їх мобілізувати, дотримуючись тих завдань, які ставляться нею відповідно до виробленої Я-концепції й концепції життя [11].

Відкриття внутрішнього світу, що відбувається в ранній юності, сполучено з переживанням його як цінності. Відкриття себе як неповторно унікальної особистості нерозривно пов’язане з відкриттям соціального світу, у якому цій особистості потрібно буде жити. Юнацька рефлексія є, з одного боку, усвідомлення власного “Я” (“Хто я?”, “Який я?”, “Які мої здібності?”, “За що я можу себе поважати?”), а з іншого боку – усвідомлення свого становища у світі (“Який мій життєвий ідеал?”, “Хто мої друзі й вороги?”, “Ким я хочу стати?”, “Що я повинен зробити, щоб і я сам, і навколишній світ стали кращими?”). Перші, звернені до себе питання ставить, не завжди усвідомлюючи це, уже підліток. Другі, більш загальні, світоглядні питання ставить юнак, у якого самоаналіз стає елементом соціально-морального самовизначення.

Труднощі полягають у тому, що рання юність, створюючи внутрішні умови, сприятливі для того, щоб людина почала замислюватися для чого вона живе, не дає засобів, достатніх для вирішення даної проблеми. Добре відомо, що проблема сенсу життя не тільки світоглядна, але й цілком практична [2]. Відповідь на неї міститься як усередині людини, так і поза нею – у світі, де розкриваються її здібності, у її діяльності, у почутті соціальної відповідальності. Але ж це саме й утворює той дефіцит, що часом досить боляче відчувається замолоду. Таким чином, замикаючись на самому собі, пошук сенсу життя як би приречений на те, щоб залишитися лише вправою юнацького мислення, що створює реальну небезпеку стійкого егоцентризму й відходу в себе, особливо в юнаків з

рисами нейротизму або схильними до нього у зв'язку з особливостями попереднього розвитку (низька самоповага, погані людські контакти) [9].

Однак, незважаючи на всі суб'єктивні труднощі, ці пошуки містять у собі високий позитивний потенціал: у пошуку сенсу життя виробляється світогляд, розширюється система цінностей, формується той моральний стрижень, що допомагає впоратися з першими життєвими безладдям, юнак починає краще розуміти навколишній світ і самого себе, стає в дійсності самим собою.

Отже, в основі становлення цінностей в старшому підлітковому і юнацькому віці лежить особистісне самовизначення, що має ціннісно-смыслову природу, активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на тій основі сенсу свого власного існування. М.РГінзбург думає, що в ранньому юнацькому віці особистісне самовизначення (тобто ціннісно-смыслове, самовизначення щодо цінностей) є генетично вихідним, таким що визначає розвиток всіх інших видів самовизначення. Свідомість старшого підлітка зовсім не являє собою "ціннісного хаосу" [1: 196]. Звичайно, ціннісно-смыслова орієнтація підлітка дуже сильно відрізняється від ціннісно-смыслової орієнтації дорослого. Особистісне самовизначення аж ніяк не завершується в підлітковому й ранньому юнацькому віці, і в ході подальшого розвитку людина приходять до нового особистісного самовизначення. Але діалектика тут така, що особистісне самовизначення виступає підставою власного розвитку.

Таке розуміння дозволяє нам вибудувати цілісну картину самовизначення в підлітковому і юнацькому віці, у рамках якої знаходить зміст строката мозаїка різних "самовизначень", що зустрічаються в літературі. Особистісне самовизначення задає особистісно-значущу орієнтацію на досягнення певного рівня в системі соціальних відносин, вимоги, пропоновані до нього, тобто задає соціальне самовизначення. На основі соціального самовизначення виробляються вимоги до певної професійної сфери, здійснюється (природно, не без впливу багатьох інших факторів) професійне самовизначення.

На основі викладених позицій можна пояснити й двостій характер самовизначення, на який вказувала Л.І.Божович, і "перехід від романтичної спрямованості до реального вибору", відмічений С.П.Кряжде. "Позбавлені конкретності шукання", "романтичний характер", відсутність будь-якої часової визначеності уявлень про майбутнє старших підлітків і молодших юнаків пояснюється тим, що ми маємо справу з особистісним самовизначенням, що відбувається на рівні цінностей. Цінність же принципово позачасова; задаючи людині уявлення про майбутнє, вона не співвідносить його з часовою віссю, із хронологією, тому що то інша розмірність – розмірність "смыслового майбутнього" (М.М.Бахтін). Майбутнє, тобто більш-менш точно планування свого життя в часі (життєвий план, що розуміється як система цілей), очевидно, виникає на рівні соціального самовизначення. Надалі ці два види уявлення про своє майбутнє співіснують, виконуючи різні функції: смыслове майбутнє – функцію смыслоутворення, часове – регулятивну функцію. Звідси та подвійність життєвих планів, життєвих перспектив, що відзначається багатьма дослідниками.

Тому перше завдання, з яким ми зіштовхуємося в емпіричній частині нашого дослідження – це визначити показники становлення цінностей у процесі особистісного самовизначення, за якими можна судити про характер його протікання.

З огляду на те, що найбільш містким визначенням особистісного самовизначення є процес формування єдиної смыслової системи, у якій злиті уявлення про себе й про світ, ми зв'язуємо успішність особистісного самовизначення з показниками *осмислення життя особистості*.

Основа для теоретичної й емпіричної типології сенсів життя була закладена В.Франклом, що розглядав прагнення до пошуку й реалізації людиною сенсу свого життя як уроджену мотиваційну тенденцію, властиву всім людям, що виступає основним двигуном поведінки й розвитку особистості [17]. Основна теза його вчення про прагнення до сенсу можна сформулювати так: людина прагне знайти сенс і відчуває фрустрацію або вакуум, якщо це прагнення залишається нереалізованим. В.Франкл неодноразово вказував на ранній юнацький вік як на сензитивний період у пошуку сенсу свого існування.

Результатом розвитку ідей В.Франкла у російській психології є створення тесту осмислення життя. Результати, отримані при факторному аналізі тесту осмислення життя, дозволили дослідникам Д.О. Леонтьєву, М.О.Калашникову й О.Е. Калашниковій зробити висновок, що осмислення життя не є внутрішньо однорідною структурою [10]. На підставі факторизації тест осмислення життя був перетворений у тест смысловитетевих орієнтацій, що включає в себе, поряд із загальним показником осмислення життя, п'ять факторів, які можна розглядати як складові сенсу життя особистості: отримані фактори розбиваються на дві групи. У першу входять власне смысловитетеві орієнтації: *цілі в житті*, *насиченість життя (процес життя)* і *задоволеність самореалізацією (результативність життя)*. Неважко побачити, що ці три категорії співвідносяться з метою (майбутнім), процесом (сьогоднем) і результатом (минулим). Два останні фактори характеризують внутрішній локус контролю, з яким, згідно даних досліджень, тісно пов'язане усвідомлення життя [14], причому один з них характеризує загальне світоглядне переконання в тому, що контроль можливий – *локус контролю-життя (керіваність життям)*, а другий відбиває віру у власну здатність здійснити такий контроль – *локус контролю-Я (Я – господар життя)*.

Застосовуючи тест СЖО для раннього юнацького віку, ми оцінили наступні характеристики особистісного самовизначення в ранньому юнацькому віці: 1) Цілі в житті; 2) Процес життя або інтерес і емоційна насиченість життя; 3) Локус контролю-Я; 4) Локус контролю-життя або керіваність життям.

На наш погляд саме ці показники характеризують успішність процесу становлення цінностей шляхом особистісного самовизначення в ранній юності, впливають на особистісний розвиток даного вікового періоду.

Багато хто з дослідників відзначає, що найбільшим досягненням цього періоду є бурхливий розвиток рефлексії – усвідомлення себе й можливих перетворень в оточенні й самому собі. Завдяки рефлексії, що розвивається, закріплюються й удосконалюються усвідомлювані установки особистості, що знаходять мотивуючу силу в організації й самоорганізації поведінки підлітка і юнака [3; 121-124.]. У міру все більшої представленості установок особистості й прийнятих нею цінностей у рефлексивному досвіді, росте значення впливу власне особистісних сил розвитку, зокрема таких як самооцінювання, самоприйняття, прийняття інших, соціальна спрямованість особистості, прагнення до домінування, виразність інтернальності в рішеннях і діях й ін.

Перераховані фактори особистісного розвитку знайшли своє відбиття в понятті *соціально-психологічної адаптації*, що усе більше спостерігається в сучасній психологічній і педагогічній літературі. Для виявлення характеристик соціально-психологічної адаптації найбільш часто застосовують запитальник соціально-психологічної адаптованості (шкала СПА), розроблений в 1954 році К.Роджерсом і Р.Даймондом.

Запитальник Роджерса-Даймонда, виявляє ступінь адаптованості-дезадатованості в системі міжособистісних відносин і як підстави для дезадаптації припускає ряд різноманітних обставин: низький рівень самоприйняття, низький рівень прийняття інших, тобто конфронтація з ними, емоційний дискомфорт, що може бути досить різним по природі, сильну залежність від інших, тобто екстернальність, прагнення до домінування.

Як показує практика, причини труднощів підлітка і юнака, які, на думку авторів можна пов'язати із труднощами освоєння нових відносин, нового періоду в житті людини, багатоманітні й можуть бути представлені комплексами різноманітних сполучень. Пережиті труднощі й проблеми підлітка пов'язані з найбільш важливими змінами й психологічними новоутвореннями цього віку. Психологічне новоутворення ранньої юності – особистісне самовизначення – пов'язане в першу чергу із труднощами формування життєвих планів і особистісних позицій.

Щоб визначити провідні показники становлення цінностей у процесі особистісного самовизначення в ранній юності ми виявляли значимість показників осмислення життя (тест СЖО) і показників адаптованості-дезадатованості в міжособистісних відносинах (запитальник СПА) і міри їх значущості як рушійних сил для розвитку особистості в ранній юності.

На першому етапі ми визначали кореляційні залежності між показниками тесту СЖО й запитальника СПА за допомогою методу лінійного кореляційного аналізу. Метод кореляційного показує, яким чином одне явище впливає на інше або пов'язане з ним у своїй динаміці. Такі залежності існують, приміром, між величинами, що перебувають у причинно-наслідкових зв'язках один з одним. Лінійний кореляційний аналіз дозволяє встановлювати прямі зв'язки між змінними величинами за їхніми абсолютними значеннями. Коefіцієнти лінійних кореляцій ми визначали за формулою Пірсона.

Після проведеного кореляційного аналізу ми одержали наступні результати (див. табл. 1, 2).

Таблиця 1

Коefіцієнти лінійних кореляцій показників тесту СЖО й запитальника СПА (дівчата)

	Ц	П	Л-Я	Л-Ж	S	L	E	I	D
Ц		0,150	0,811	0,640	0,659	0,363	0,438	0,430	0,191
П			0,277	0,245	0,267	0,299	0,256	0,200	0,119
Л-Я				0,609	0,548	0,233	0,472	0,453	0,141
Л-Ж					0,613	0,395	0,475	0,496	0,088
S						0,562	0,639	0,659	0,301
L							0,477	0,440	0,189
E								0,558	0,190
I									0,357
D									

Для числа ступенів свободи 60 граничне значення коefіцієнта лінійної кореляції Пірсона $r = 0,253$ при рівні значимості 5%; $r = 0,333$ при рівні значимості 1%.

Таблиця 2

Коefіцієнти лінійних кореляцій показників тесту СЖО й запитальника СПА (юнаки)

Ц	П	Л-Я	Л-Ж	S	L	E	I	D
---	---	-----	-----	---	---	---	---	---

П	0,713	0,841	0,812	0,670	0,596	0,604	0,481	0,137
П		0,706	0,760	0,609	0,561	0,478	0,354	0,203
Л-Я			0,846	0,605	0,614	0,569	0,471	0,099
Л-Ж				0,582	0,590	0,532	0,380	0,151
S					0,723	0,688	0,585	0,11
L						0,668	0,555	-0,043
E							0,623	-0,026
I								0,209
D								

Для числа ступенів свободи 40 граничне значення коефіцієнта лінійної кореляції Пірсона $r = 0,310$ при рівні значимості 5%; $r = 0,407$ при рівні значимості 1%.

Аналіз отриманих результатів показує, що всі показники запитальника СПА мають позитивні кореляційні залежності з показниками тесту СЖО (крім показника прагнення до домінування, що не є критерієм успішності адаптованості). У групі дівчат ми спостерігаємо слабкий зв'язок показника насиченості життя з інтернальністю.

За отриманими даними ми можемо говорити про те, що показники осмисленості життя (тест СЖО) і показники адаптованості-деадаптованості в міжособистісних відносинах (запитальник СПА) мають між собою міцні кореляційні зв'язки, тобто перебувають один з одним у значимих причинно-наслідкових зв'язках.

Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що виділені нами показники становлення цінностей шляхом особистісного самовизначення й показники соціально-психологічної адаптованості в міжособистісних відносинах виявляють міцний взаємозв'язок, у своїй сукупності визначаючи успішність розвитку особистості в ранньому юнацькому віці.

Отже, резюмуючи основні положення з проблеми становлення цінностей у процесі особистісного самовизначення, які знайшли відбиття в нашому дослідженні: 1) особистісне самовизначення як психологічне явище виникає на межі старшого підліткового й раннього юнацького віку та виступає шляхом становлення цінностей на цьому віковому етапі в онтогенезі; 2) становлення цінностей в юнацькому віці відбувається шляхом задоволення потреби в особистісному самовизначенні, що являє собою потребу у формуванні смислової системи, в якій злиті уявлення про себе й про світ; 3) особистісне самовизначення має ціннісно-смислову природу. Активне визначення своєї позиції щодо суспільно виробленої системи цінностей, визначення на цій основі сенсу свого власного існування, знаходження людиною своєї ціннісно-смислової єдності та її реалізація є визначення себе у світі – самовизначення; 4) істотною особливістю особистісного самовизначення є його орієнтованість у майбутнє, причому розрізняються два види майбутнього: смислове й тимчасове майбутнє; 5) особистісне самовизначення лежить в основі процесу самовизначення в старшому підлітковому і юнацькому віці, воно визначає розвиток всіх інших видів самовизначення (соціального й професійного).

Предметом нашого подальшого емпіричного дослідження є виявлення значимості кожного із визначених показників за ступенем їх впливу на становлення цінностей в особистісному самовизначенні в ранній юності, на успішність розвитку особистості в цей період.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М., 1986.
2. Битянова Н.Р. Психология личностного роста. – М., 1995.
3. Братусь Б.С. О механизмах целенаправленного // Вопросы психологии. – 1977. – №2.
4. Братусь Б.С., Сидоров П.И. Психологическая клиника и профилактика раннего алкоголизма. – М., 1984.
5. Возрастная и педагогическая психология / под ред. А.В.Петровского. – М., 1979.
6. Гинзбург М.Р. Личностное самоопределение как психологическая проблема // Вопросы психологии. – 1988. – №2.
7. Гинзбург М.Р. Психологическое содержание личностного самоопределения // Вопросы психологии. – 1994. – №3.
8. Зейгарник Б.В., Братусь Б.С. Очерки по психологии аномального развития личности. – М., 1980.
9. Личко А.Е. Подростковая психиатрия. – Л., 1985.
10. Леонтьев Д.А., Калашиков М.О., Калашикова О.Э. Факторная структура теста смысло-жизненных ориентаций // Психологический журнал. – 1993. – №1.
11. Обуховский К. Психология влечений человека. – М., 1972.
12. Психология современного подростка / под ред. Д.И.Фельдштейна. – М., 1987.
13. Романюк Л.В. Ціннісні орієнтації студентів: сутність, структура і психологічні механізми розвитку. – Кам'янець-Подільський, 2004.
14. Снеткова М.В. Локус контролю в структуре жизненной позиции – М., 1988.
15. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности. – Тбилиси, 1984.
16. Шibaева М.М. Самоопределение личности в культуре как мировоззренческая проблема // Культура и мировоззрение. Вып.11. – М., 1981.
17. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М., 1990.

Подано до редакції 20.06.08

РЕЗЮМЕ

У даній статті робиться спроба виявлення провідних показників становлення цінностей у процесі особистісного самовизначення в ранній юності, а також встановлення емпіричних і теоретичних закономірностей цього процесу. Кореляційний аналіз виявив міцні причинно-наслідкові зв'язки між показниками осмисленості життя та адаптованості-деадаптованості в міжособистісних відносинах. Підтверджено, що становлення цінностей в юнацькому віці відбувається шляхом задоволення потреби в особистісному самовизначенні, яка являє собою потребу у формуванні смислової системи, де злиті уявлення про себе й про світ.

РЕЗЮМЕ

В статье выявляются показатели становления ценностей в процессе личностного самоопределения в ранней юности, а также устанавливаются некоторые эмпирические и теоретические закономерности этого процесса. Корреляционный анализ выявил причинно-следственные связи между показателями осмысленности жизни и адаптированности-деадаптированности в межличностных отношениях. Подтверждается, что становление ценностей в юношеском возрасте происходит путем удовлетворения потребности в личностном самоопределении, которая представляет собой потребность формирования смысловой системы, где сливаются представления о себе и о мире.

SUMMARY

The article specifies some indicators of formation of values in course of personal self-identification in early youth; determines some empirical and theoretical laws of this process. The correlation analysis has revealed causal relationship between indicators of comprehension of life and adaption (non-adaptation) in interpersonal relations. It is proved that values at youth age are formed through satisfaction of requirement for personal self-identification which is need of formation of sense system combining ideas of oneself and the world around.

Ключові слова: становлення цінностей, особистісне самовизначення, особистісний розвиток, соціально-психологічна адаптація, адаптованість, система цінностей, сенс життя, осмислення життя, осмисленість життя

Ключевые слова: становление ценностей, личностное самоопределение, личностное развитие, социально-психологическая адаптация, адаптированность, система ценностей, смысл жизни, осмысление жизни, осмысленность жизни

Keywords: formation of values, personal self-identification, personal development, social and psychological adaptation, adaption, the system of values, sense of life, comprehension of life, realisation of a life

